de számot ad a szerző a harc kíméletlen kegyetlenségéről is, és megírja például azt az esetet is, amikor az elfogott internacionalista harcost szemét kiszúrva, kettévágott nyelvvel, vörös sapkáját kovácsoltvas szeggel szívébe szúrva, kezét-lábát átszegezve, valósággal keresztre feszítve találták.

Előadásából egyértelműen tűnik ki az internacionalista harcosok embersége és mély hazaszeretete. „Munkánk közben soha, egy pillanatra sem feledtük — írja —, hogy odaháza Tanácsköztársaság van."

„... mindannyiunkban ugyanaz a tűz égett: minél hamarabb ki a frontra a többiekhez, aztán pedig hazafelé!"

Garasin Rudolf könyve — miként azt bevezetője szerint maga is szeretné — a kérdéssel foglalkozó történészek sokat forgatott olvasmánya lesz, de az ifjúság szívéhez is meg fogja találni az utat. *(Kossuth Könyvkiadó 1967.)*

KÁVÁSSY SÁNDOR

ARCKÉPEK A MAGYAR SZOCIALISTA IRODALOMBÓL

Szerkesztette: Illés László

„Ha egy osztály a maga sajátos életérzését nem képes társadalmilag, azaz művészileg kifejezni, akkor erőtlen ahhoz, hogy az emberiség nevében lépjen föl a történelem dobogójára."
(JÓZSEF ATTILA)

Tessék elképzelni, minő tragédia lehetett az Balassi nagy költő-utódja, a poeta doctus Rimay János számára — s milyen tragikus kár örökkön az irodalomtörténetnek —, hogy egy alighanem saját kézzel összeírt teljes versgyűjteménye a Tiszába esett és megsemmisült! A hadas időket érlelő XVII. század óta is sok nagy szövegünk ment veszendőbe, de ki gondolná, hogy az irodalmi élet és termelés magas fokú technicizálódásának modern időszaka, az elmúlott ötven év ugyancsak számos hasonló példát kínál. A magyar szocialista írók műveinek sorsáról van szó. Nagy részük hivatásos forradalmár volt, a szülőföldről menekülni kényszerült, fizikai létében is fenyegetett bujdosó; a nemzetközi kommunista mozgalom katonái voltak, akiknek nem adatott meg az irodalmi életforma békés biztonsága — műveinek így jutott osztályrészül a szétszóródás, olykor a teljes megsemmisülés. Fábry Zoltán pl. két internálást követően, „a következő, talán a végleges elhurcolás valószínűségének tudatában, »Palackposta« címszó alatt próbálta élete üzenő értelmét testamentumként átmenteni. A »hagyatéki letét« egy ügyvédi iroda valódi végrendeletei között várta feltámadását". A feltámadásnak — szerencsére és nem is soká — az íróval együtt tanúi lehettünk, Hidas Antal regényciklusa első kötetének kézirata azonban kétségtelenül elveszett, oroszról kellett visszafordítani, harminc év elteltével. Balázs Béla és Kahána Mózes németül és román-moldovánul írt művei is visszafordítással kerülhettek csak az anyanyelv éltető áramába. Illés Béla egyik drámájának szövegét meg éppen a minap „fedezték fel", de végleges magyar címe sincs még! A sajtó úgy emlegette: *Revolvert vegyenek!*, e kötet Illésről szóló tanulmányában viszont *Az eladó revolver* címmel szerepel.

E találomra kiragadott példák jól jelezhetik, hogy a magyar szocialista irodalom kutatóinak szinte a régibb irodalmi korszakokra jellemző, alapvető filológiai nehézségekkel kellett megküzdeniük munkájuk kezdetekor. Nemhogy a támpontokat kínáló értékelések vagy összefoglalások, de jószerivel a puszta szövegek sem állottak rendelkezésükre. S a szövegek után nemcsak a forradalmak és világháborúk megtépázta írói hagyatékokban, levéltárakban és rendőrségi iratokban kellett kutatni, de az emigrációs könyvkiadói termékek, a magyar vagy idegen nyelvű folyóiratok, napilapok, alkalmi kiadványok Moszkvától New Yorkig szétszórt rengetegében is. Örvendetes, hogy a kutatásnak mind anyaggyűjtő, mind szintetizáló fázisába legtöbb irodalomtörténészünk kötelességének tartotta az aktív bekapcsolódást, s így a XX. századi magyar irodalom történetének legfontosabb irányzata ma már egyre mélyebb és sokoldalúbb megvilágításban áll előttünk. Diószegi András, József Farkas, Ki-

rály István, Pándi Pál, Tolnai Gábor, de különösen Illés László és Szabolcsi Miklós tanulmányai, könyvei és kiadványai (mint pl. a *„Mindenki újakra készül”*, az *Irodalom — Szocializmus* c. sorozat, a *Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből*, az *Elsüllyedt irodalom?*) jelentik e munkálatok mérföldköveit. Csehszlovákiában és Romániában ugyancsak megindult már a felmérés, főleg a rendre megjelenő Fábry- és Gaál Gábor-kötetek, valamint a *Korunk* anyagából válogató antológiák publikálásával. S *A magyar irodalom története* V—VI. kötetével nemzeti irodalmunk történetének első marxista szintézisébe is beleilleszt̂ődött a magyar szocialista irodalom egésze, ami persze korántsem jelenti a vizsgálódások befejezését. Az előttünk fekvő gyűjtemény anyaga nem független ugyan a nagy összefoglalástól, de elsősorban új tanulmányokat tartalmaz. Illés László jelzéséből (*Irodalomtörténeti Közlemények*, 1965. 2. sz.) azt is tudjuk: e kötetet későbbiek is követik majd, mint pl. a már hirdetett, Illés László és Szabolcsi Miklós szerkesztésében megjelenő *Jöjj el szabadság!*

*

A magyar szocialista irodalom kutatásának kérdése természetesen nemcsak filológiai probléma. Valós nemzeti önismeretünk és irodalmi köztudatunk teljessé tétele alapvetően függ attól, hogy tudomány és közgondolkodás közegeibe egyaránt maradandóan beillesszük marxista világszemlélet, szocializmus és internacionalizmus művészi formákban lecsapódó igazságait, megmutatván egyszersmind a történelmileg szükségszerű összefonódást nemzeti törekvések és szocialista eszmék között. Ideológiai, politikai harcaink szerves alkotó elemét képezi tehát a szocialista művészet eredményeinek felmutatása. Mindez természetesen vitázó, polemikus hangvétellel jár, s a művek és irányok történeti és esztétikai értékének kölcsönös, kellő disztinkciót érvényre juttató vizsgálatát követeli. A szocialista művészet valóságos esztétikai rangjának elemző tudatosítása különösen fontos feladat, hisz ma sem ritka még az elutasítás, kétkedés vagy aggályoskodó tartózkodás szocialista irodalmunk nem egy maradandó alkotásával szemben.

Engedtessék meg itt egy személyes, de tárgyszerű kitérés. Előttem — hogy csak a szövegekről szóljak — Gaál Gábor és Fábry Zoltán tankönyvként forgatott műveiből tárult fel a magyar szocialista irodalom gazdag panorámája, s egy itthon kényszerűen későn ismertté vált életmű, Hidas Antal munkásságának kritikai vizsgálata közben értek a jóleső meglepetések és nem várt csalódások. Nemcsak a műveiről írott egy-két recenzió mindig is vállalt pátoszát és bevallani nem szégyellt esetleges tévedéseit érte sokszor gúnyos bírálat, de óvatos kétkedés fogadta elfogadható megállapításait is. Kétségtelen, hogy Hidas nagy regényciklusának egyik legfontosabb művészi teljesítménye Ficzek úr figurájának megalkotása. (Az emigráció másik nagy regényvállalkozása, az ugyancsak totális ábrázolásra törekvő *Ég a Tisza* — Diószegi András Illés-portréjának helyes megállapítása szerint — éppen fordított jelenséggel terhes: a korszerű kompozíciót nem tölti ki „az a sokrétűség, amely szuverén emberi egyéniségekké, maradandó karakterekké emelné” a hősöket.) „Ficzek úrban a szerzőnek a századforduló jellegzetes kisember-típusát sikerült megrajzolni, s nem kevesebb ihletettséggel, alakteremtő erővel, mint Tersánszkynak Kakuk Marciban a vagabundot, Móricznak Joó Györgyben a szegényparasztot. És hogy egy közeli világirodalmi példát is hozzunk — nem az összemérés, hanem a jellemzés ürügyén —: Švejk esetlen derűje is ott csillog Ficzek úrban, s különösen ez teszi feledhetetlenül élővé”. Ezt írtam egy kritikában a *Más muzsika kell* kapcsán, ahonnan persze kihúzták. Három évvel később felütöm ugyanazt a folyóiratot, s ezt olvasom Borisz Polevoj emlékezésében: „...megszerettük a ravaszeszű Ficzeket, nevettünk és sírtunk kalandjain. Olyasféle figurává vált nálunk, mint a hašeki derék katona, Švejk”. Új irodalomtörténeti kézikönyvünk ugyancsak ráérez erre: „A szatirikus hangvétel rokon a húszas-harmincas évek nagy szatirikusainak, Ilf és Petrovnak, valamint Hašeknek stílusával.” Jó viszont látni, hogy most az *Arcképek a magyar szocialista irodalomból* Hidas-tanulmánya — Garamvölgyi József egy korábbi dolgozatának szélesen tovább fejlesztett változata — az emlegetett kritikának nem egy jelzését beépíthette koncepciójába, s vitázván egy másik tartózkodó bírálattal, ugyancsak „irodalomtörténeti rangú vállalkozás”-ként minősíti a Ficzek-trilógiát.

*

Az Illés László szerkesztette *Arcképek* 26 portrét tartalmaz Ady, Révész Béla, Barta Lajos, Kassák, Barta Sándor, Komjáti Aladár, Karikás Frigyes, Balázs Béla, Gábor Andor, Hidas Antal, Gergely Sándor, Zalka Máté, Illés Béla, Nagy Lajos, József Attila, Kis Ferenc, Salamon Ernő, Lukács László, Gaál Gábor, Fábry Zoltán, Bálint György, Révai József, Radnóti Miklós, Benjámin László, Lengyel József és Darvas József munkásságáról. Közülük nem egy megjelent már korábban is, az új irodalomtörténeti kézikönyv V—VI. kötete azonban egyáltalán nem helyettesíti a gyűjteményt, mert csak Balázs Béláról (Szabolcsi Miklós), Gábor Andorról, Illés Béláról, Lengyel Józsefről (Diószegi András), Nagy Lajosról (Illés László) és Révai Józsefről (Bodnár György) tartalmaznak egyazon szerző által írt, jórészt azonos, csupán egy-két helyt tömörített tanulmányt. Mindjárt leírjuk, hogy ezek a portrék a kézikönyvnek és a tanulmánykötetnek egyaránt legjobb darabjai közé tartoznak, átemelésük tehát logikus és helyes szerkesztői eljárás volt. A többi 19 arckép a téma rendszerint egészen új, illetve a kézikönyv anyagához képest általában részletesebb kidolgozását nyújtja (a József Attila-fejezet nyilvánvalóan a kézikönyvben részletezőbb), s szerencsésen megszünteti a szintézis koncepciójából adódó helyenkénti szétdaraboltságot. Barta Lajos, Barta Sándor, Hidas Antal és Darvas József munkásságát ugyanis a kézikönyv V—VI. kötete a műfajokat vizsgáló fejezetekben két alkalommal adja előnkbe, a költészet, a próza, illetve a dráma tárgyalásánál.

A tanulmányok egymásutánját a történeti rend határozza meg. Az *Ady és a szocializmus* c. első portrét (Varga József) a fejlődés következő természetes ízületeként követi Révész Béla és Barta Lajos pályaképe (Kabos Ernő, József Farkas), majd Béládi Miklós nagy Kassák-tanulmánya. E négy dolgozat történeti együvétartozásában a magyar szocialista irodalom történetének nagy nyitó fejezetét véljük felfedezni, hisz szinte valamennyi később tárgyalt pálya indításában — legyen akár írói vagy kritikusi — Adynak vagy Kassáknak volt meghatározó szerepe. (Jól tudja ezt Vászoly Erik is, aki azonban egy helyt Béládi sokoldalú és körültekintően ítélkező tanulmányának megfontoltságával szemben Barta Sándorról szólva egyszerűen a divatos izmusok sziréndalaitól elbódult Kassákról beszél.)

A szerkesztői konstrukció a további sorrendet illetően is biztos; a kötet gazdag anyagát szilárd pillérként tartják egybe a legfontosabb alkotókat vizsgáló erős tanulmányok, mint a Balázs Béla-, a Nagy Lajos-, a József Attila- és a Radnóti-portré. Egy ponton azonban feltétlenül sebezhető a szerkezet, egy pályakép megrajzolása — a Lukács Györgyé — érzékenyen hiányzik a gyűjteményből. A későbbi kötetek biztosan hoznak majd Lukács Györgyről szóló tanulmányt, ez azonban nem távoztatja el hiányérzetünket. A Révai József, Gaál Gábor, Bálint György és Fábry Zoltán tevékenységét elemző — nem azonos szintű — tanulmányok együtteséből is kitetszik, hogy szocialista irodalmunk egészének feltétlenül nagyobb súlyú teoretikusai és kritikusai voltak, mint akár a Nyugat-mozgalomnak, akár a népeseknek vagy a konzervatívoknak. Lukács György egyetemes értékű esztétikai, kritikai, szerkesztői és irodalomszervezői munkássága kapcsán (ez utóbbiak vonatkozásában gondoljunk csak a *Forum*-nál betöltött szerepére) vitatható tételei ellenére is feltétlenül a fenti sor vezérfigurája. Lukács marxista elméleti munkásságának súlyához bízvást odamérhetjük az elméletileg is magas szintűen képzett, de elsősorban a szervezői és szerkesztői gyakorlat terein kibontakozó Gaál Gábor irodalomteremtő tevékenységét. A nagy szerkesztőt és remekmívű folyóiratát mindüntalan emlegetni kénytelenek a tanulmányok (olykor ismételnek is vele kapcsolatban), a magyar szocialista irodalom e kulcsalakjának mégis csak *vázlatos* pályakép jutott. Kár, hogy E. Fehér Pál Gaál Gáborról szóló értékes és ihletett írásai nem álltak össze sokoldalúbb és súlyosabb értékeléssé. (Itt jegyzendő meg, hogy Varga József Fábry-portréja is — a publicisztikára tett erős hangsúlyok miatt — némileg homályban hagyja Fábryt, a szerkesztőt és kritikust.) Egy ilyen nagyobb ívelésű Gaál Gábor-dolgozat fényében feltehetően differenciáltabb megállapításokra kényszerülne a Salamon Ernőről különben kitűnően értekező Ferenczi László, aki szerint az Ady-élmény befolyásolta Gaál nem figyelt a Kassák-iskola költőire, holott tudjuk, hogy pl. Barta Sándor folyóiratkísérletét, az *Akasztott Ember*-t két cikkben is várakozó rokonszenvvel propagálta. (Sem az *Arcképek*, sem a kézikönyv irodalomjegyzéke nem említi e cikkeket.) Az is kétséges, hogy Gaál nem értette volna meg József Attila érett költészetét. A „társadalmias látományát" verselő Illyés és József Attila a *Korunk*-ból is indultak — vallhatta Gaál 1938-ban, s több tény

is arra mutat, József Attila és öröksége otthonra talált folyóiratának hasábjain.

Gondolat- és anyagbeli teljesség, színvonal és megközelítési módszer tekintetében az egyes tanulmányok természetszerűen különbözők. Örvendetes, hogy a jobbára már felemlített legjobb és legteljesebb portrék, Béládi Kassákról, Szabolcsi Balázs Béláról, József Attiláról, Diószegi Gábor Andorról, Illés Béláról, Lengyel Józsefről és Benjáminról, Illés László Nagy Lajosról, Tolnai Gábor Radnótiról rajzolt arcképei vagy Pándi Pál Lukács Lászlóról írott finom és árnyalt tanulmánya s B. Nagy László gondolat- és ötletgazdag Darvas-pályaképe mellett olyan kibontakozás előtt álló szerzők is kitűnő dolgozatokkal szerepelnek, mint Kabos Ernő, Vászoly Erik, Tálasi István, Pomogáts Béla vagy Ferenczi László. Érzékletes megjelenítő készség, friss esszéisztikus hang, merész nekifutás teszi rokonszenvessé írásaikat. Ferenczinek pl. Pándi Pál nagy Salamon Ernő-tanulmánya után kellett a kérdést tárgyalnia, s mégis ügyesen keresett új fogódzókat. Mintaszerűen teljes, a hosszú, több fázisú érlelés során meggazdagodott írásnak különösen a József Attiláról és a Radnótiról valló tanulmányok tűnnek. Az első talán azért is tetszik ilyennek, mert eredetileg alighanem külföld számára készült, a másik pedig sokoldalú, pl. érdekes képzőművészeti analógiáival (ezek egyéb dolgozatokból ritka kivétellel sajnálatosan hiányoznak) s tartózkodó személyes lírájával kap meg. És hogy ellenpéldát is hozzunk: van körültekintő elemzés helyett retorikával károsan dúsított, stílustendenciákat figyelmen kívül hagyó gyengébb dolgozat is a kötetben, mint amilyen pl. a Gergely Sándorral foglalkozó.

Sorsot és személyiséget megjelenítő, emlékezés jellegű megközelítés (Garamvölgyi József: Zalka Máté), műfajok rendjében haladó tanulmány (Diószegi András: Gábor Andor), élet és mű szoros együttmozgását szem előtt tartó pályakép (Szabolcsi Miklós: Balázs Béla) vagy a kulcsművek közös motívumait kutató esszé (B. Nagy László: Darvas József) egyaránt akad az arcképek között, s e sokféleséget dehogy kárhoztatjuk! A majd negyvenívnyi arckép együttes átolvasása így is megfeszített figyelmet követel, sorjázó monotóniájuk közben olykor bizony szomjúhoznánk egy-egy szintetikus, közös jelenségekre kitekintő, az egész anyag szempontjai felől közelítő tanulmányt. A szakmai érdeklődést és közönségigényt egyaránt kielégíteni hivatott *Arcképek* irodalomtörténetírásunk és kritikánk divatos feldolgozási módját, a portrét választotta műfajául. (Láttuk, milyen könnyen illeszkedik kötetünkbe a kézikönyv egy-egy portré jellegű fejezete, s utaljunk arra: e dolgozatok az egyes szerzők tanulmányköteteibe is ilyen olajozottan beilleszthetők.) A szocialista irodalomtörténetét kutató további köteteknek már elsősorban a sokrétű szintézis felé kell mutatniok.

*

Végezetül néhány technikai jellegű apróbb észrevételt tennénk. A szándékkal kurtára fogott bibliográfiákból hiányzik egy-két fontosabb tétel. Varga József Ady-tanulmányában — monográfiájával ellentétben — nem szerepel Pándi Pál *Irodalmi háborgás és szocializmus* c. tanulmánya (Fórum, 1949. 1. sz.), illetve ami még fontosabb: hiányzik onnan e kérdéskör érintése. A proletárköltészet, az irodalom és szocializmus témájáról folytatott Csizmadia—Bresztovszky—Ady vitát csak a Kassák-tanulmány hozza futólag szóba. Az izgalmas Karikás-portrét érdekesebbé tehette volna a *Tiszatáj*-ban (1964. 3. sz.) közölt Karikás-dokumentumok felhasználása. A Kis Ferencről szóló fontosabb írások sorából nem hagytuk volna el Simon Istvánnak 1960-ban megjelent szép cikkét (ld. *A virágfa árnyékában;* a kézikönyv bibliográfiájából ugyancsak hiányzik). Gergely Sándor műveinek jegyzékéből — holott a tanulmány tárgyalja — elmaradt a *Tiltott utak.* A Szépirodalmi Könyvkiadó népszerű sorozata *Arcok és villanások* címmel említődik a 209. lapon, a 217. lapon pedig még ilyen formájában is hiába keressük. Örültünk volna egy névmutatónak. Az illusztrációk hiánya és a sokszor rapszodikusan alkalmazott alcímek némileg kopárrá teszik a tipográfiailag szépen kiállított tanulmánygyűjteményt. *(Kossuth Könyvkiadó 1967.)*

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN